

Угрин Ганна

ФФАМ-21

**“Роль фіскальної політики у забезпеченні післявоєнного
відновлення”**

Наук. керівник Василевська Г. В.

К.е.н., доцент

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1. ФІСКАЛЬНА ПОЛІТИКА ТА ЇЇ МІСЦЕ У ЗАБЕЗПЕЧЕННІ ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ	6
1.1. Сутність фіскальної політики та її місце в економічних процесах держави.....	6
1.2. Види, типи та моделі фіскальної політики та їх вплив на економічний розвиток.....	11
Висновки до розділу 1.....	20
РОЗДІЛ 2. ПРАГМАТИКА РЕАЛІЗАЦІЇ ФІСКАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ УКРАЇНИ У ДОВОЄННИЙ ТА ВОЄННИЙ ПЕРІОДИ	22
2.1. Аналіз доходів та видатків України у довоєнний та воєнний періоди	22
2.2. Прагматика вітчизняної боргової політики у довоєнний та воєнний періоди	29
Висновки до розділу 2.....	39
РОЗДІЛ 3. ПЕРСПЕКТИВИ ПІСЛЯВОЄННОГО ВІДНОВЛЕННЯ УКРАЇНИ ТА МІСЦЕ ФІСКАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ У НЬОМУ	41
Висновки до розділу 3.....	47
ВИСНОВКИ	48
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	50

ВСТУП

Впровадження ефективної фіскальної політики в умовах післявоєнного відновлення є актуальною та важливою проблемою для країн, які пережили військові конфлікти та війни. Війна залишає після себе руйнування, економічний стрес, та соціальну нестабільність, які потребують комплексного підходу до відновлення. У цьому контексті фіскальна політика стає ефективним інструментом для вирішення проблем післявоєнного відновлення.

Метою даного дослідження є вивчення ролі фіскальної політики в процесі забезпечення післявоєнного відновлення.

Зважаючи на мету дослідження, можна визначити наступні завдання:

- Аналіз і оцінка сутності фіскальної політики;
- Дослідити різні фіскальні інструменти, такі як податки, боргова політика та державні видатки, щоб визначити, як вони можуть бути використані для сприяння післявоєнному відновленню;
- Вивчення ефективності фіскальних заходів;
- Вивчення досвіду інших країн, зокрема порівняти досвід різних країн у використанні фіскальної політики для післявоєнного відновлення.
- Розробити рекомендації для урядів щодо оптимальних стратегій фіскальної політики в контексті післявоєнного відновлення.
- Визначити показники успішності для оцінки впливу фіскальної політики на післявоєнне відновлення та визначити механізми моніторингу та контролю за виконанням фіскальних заходів.

Ці завдання допоможуть глибше розібратися в ролі фіскальної політики у процесі післявоєнного відновлення та виявити шляхи покращення ефективності цього процесу.

Наукова робота виконана за допомогою методів дослідження: систематизації та узагальнення (при дослідженні сутності фіскальної

політики та її ролі у післявоєнному відновленні); аналізу, синтезу, індукції, дедукції (при дослідженні впливу фіскальної політики на економічний розвиток під час війни та у післявоєнний період); історико-логічний (при дослідженні фіскальної політики в розрізі років; методи описової статистики та візуального аналізу – при виявленні диспропорцій в економічних станах в Україні).

Об'єктом дослідження є фіскальна політика.

Предметом дослідження - роль фіскальної політики у процесі післявоєнного відновлення.

У роботі проаналізовано фіскальні інструменти, такі як оподаткування, видатки та боргова політика, які використовуються урядами для забезпечення економічного та соціального відновлення після військових конфліктів.

У процесі дослідження використано такі методи екстраполяції, аналізу, емпіричний метод дослідження. Що дозволило ретельно проаналізувати вплив фіскальної політики на післявоєнне відновлення та визначити оптимальні стратегії для України.

Загалом, у першому розділі розглянуто сутність фіскальної політики, її види. Також проаналізовано місце фіскальної політики у економічних процесах держави та її вплив на подолання криз та дисбалансів.

Другий розділ присвячений аналізу фіскальної політики у довоєнний період та період після повномасштабного вторгнення росії в Україну. Проаналізовано динаміку фіскальних інструментів в період війни – податкові надходження, видатки, залучення боргових і грантових інструментів.

У третьому розділі кваліфікаційної роботи виокремлено основні шляхи використання інструментів фіскальної політики у період післявоєнного відновлення України. Проаналізовано і запропоновано

варіанти введенням в дію різних комбінацій фіскальної політики для досягнення найбільшого ефекту післявоєнного відновлення.

Апробація результатів наукового дослідження. Основні результати кваліфікаційної роботи були апробовані на двох науково-практичних конференціях - ІХ та Х Всеукраїнських науково - практичних конференціях "Фіскальна політика України в умовах євроінтеграційних процесів» (Тернопіль. Квітень, листопад, 2023)

Структура роботи: магістерська робота складається зі вступу, основної частини, висновків, переліку використаних джерел. Повний обсяг роботи становить 55 сторінок комп'ютерного тексту. У роботі наведено 4 таблиці, 4 рисунки та список використаних джерел, який налічує 62 позиції.

РОЗДІЛ 1. ФІСКАЛЬНА ПОЛІТИКА ТА ЇЇ МІСЦЕ У ЗАБЕЗПЕЧЕННІ ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ

1.1. Сутність фіскальної політики та її місце в економічних процесах держави

Сучасний розвиток країни супроводжується посиленням різних ринкових трансформацій та демократизацією більшості сфер суспільства. Формування нового економічного простору держави відбувається під впливом глобальних трендів та світових процесів, що призводить до підвищення рівня конкурентоспроможності національного господарства та переосмислення ролі держави в ринковій економіці. Аналіз адміністративно-територіального устрою України свідчить про важливість держави як базової ланки в цьому процесі.

Фіскальна політика є важливим інструментом сучасного економічного управління. Вона базується на використанні різних інструментів, таких як доходи, видатки, трансферти та інструменти запозичення, для забезпечення сталого економічного зростання та автоматичного відтворення господарських процесів протягом тривалого періоду часу.

Фіскальна політика, як сукупність інструментів, розглядалася у давнину видатними вченими, такими як Плутарх, Аристотель, Тацит, Гай Юлій Цезар, Тит Лівій, Гай Светоній Транквіл, Геродот, Фукудид, Саллюстій Крісп. Проте ці вчені частіше аналізували окремі складові фіскальної політики, надаючи більше уваги податковій або видатковій її частині.

Систематичне дослідження ролі фіскальної політики як сукупності важливих інструментів відбулося значно пізніше. Термін "фіскальна" походить від латинського слова "fiscalis", що означає "казенний". У Стародавньому Римі він спочатку вказував на військову казну, пізніше – на приватну казну імператора, і з часом став позначати єдиний загальнодержавний фінансовий центр.

Формування суспільства нового типу, активний економічний розвиток та падіння феодальної системи сприяли виникненню фіскальної політики, яка ґрунтується на принципах справедливості та егалітаризму. Цей процес розпочався у XVII столітті у Західній Європі. Суспільство почало розглядати фіскальну політику не лише як засіб формування бюджетів, але і як інструмент регулювання господарських процесів у державі.

Науковці часто ототожнюють фіскальну політику та бюджетно-податкову політику, але варто розмежовувати ці поняття. Бюджетно-податкова політика зосереджується переважно на проблемах фіскального наповнення різних бюджетів на різних рівнях. Фіскальна політика ж більше спрямована на досягнення соціально-економічних цілей суспільства в державі, що можуть відрізнятися від завдань бюджетної політики.

Фіскальна політика є ключовим інструментом у сучасному економічному управлінні державою. Її роль і значення постійно зростають у контексті сучасних тенденцій розвитку країни, які вимагають активного економічного регулювання та досягнення різних соціально-економічних цілей. Термінологічні відмінності між фіскальною політикою та бюджетно-податковою політикою допомагають краще розуміти їхні функції та завдання в контексті сучасного управління економікою країни.

Важливо відзначити, що поняття "фіскальна політика" має різні тлумачення у світовій науковій фіскальній теорії. Наприклад, американські економісти К. Макконнелл та С. Брю визначають її як "зміни в урядових видатках і оподаткуванні, спрямовані на досягнення цілей збільшення обсягу виробництва та повної зайнятості, або зниження інфляції" [**Помилка! Джерело посилання не знайдено.**, с. 256-257]. П. Самуельсон і В. Нордгауз бачать фіскальну політику як "процес змін у системі оподаткування та урядових видатках з метою зменшення коливань бізнес-циклів, сприяння швидкому економічному зростанню з високою зайнятістю та без високої неконтрольованої інфляції" [6, с. 389]. Т. Лінвуд і Л. Гайгер визначають її як

"економічну політику, що ґрунтується на змінах податкових надходжень і державних витрат, спрямовану на стабілізацію економіки (досягнення безінфляційного зростання та повної зайнятості)" [6, с.557]. Таким чином, за допомогою цих визначень можна зробити важливий висновок, що фіскальна політика грає важливу роль у вирішенні різних завдань, таких як наповнення бюджету за допомогою економічного зростання, а система оподаткування та видатки є головними інструментами стабілізації вітчизняної та світової економіки через перерозподіл валового національного продукту між державою та суспільством.

На нашу думку, важливою і чіткою є визначення фіскальної політики, яке пропонує І. Комарницький: "Фіскальна політика зумовлює використання можливостей уряду формувати податки і витратити кошти державного бюджету для регулювання рівня ділової активності і розв'язання різноманітних соціальних проблем, тобто це система регулювання, пов'язана з урядовими видатками і податками. Основним важелем фіскальної політики держави є зміна структури податків і, насамперед, зміна податкових ставок згідно з метою уряду. Проведення фіскальної політики – прерогатива законодавчих органів влади країни, оскільки саме вони контролюють оподаткування і витрати коштів з нього" [8]. Наведене визначення фіскальної політики чітко розкриває основні аспекти цього поняття і важливість фіскальних інструментів для держави, зокрема фіскальна політика представляє собою систему регулювання, де уряд має можливість формувати податки та розподіляти гроші з державного бюджету для двох головних цілей: стимулювання економічної активності та вирішення соціальних проблем. Ключовим інструментом є зміна податкової структури та ставок згідно з метою уряду. Наголошується, що контроль за проведенням фіскальної політики лежить у руках законодавчих органів влади країни, оскільки вони визначають рівень оподаткування та розпоряджаються коштами бюджету.

Варто зазначити, що фіскальна політика виходить за межі лише законодавчого регулювання в країні, і виконавча та судова влади мають прямий вплив на ефективність використання різних фіскальних інструментів. Крім того, інша точка зору, яка акцентує увагу на соціальному аспекті фіскальної політики, виражена у дослідженнях С. Соломенко. Вона вказує, що "фіскальна політика – це сукупність заходів держави у сфері оподаткування та державних витрат, спрямованих на вплив на господарську кон'юнктуру, перерозподіл національного доходу та нагромадження необхідних ресурсів для фінансування соціальних програм" [10, с.4].

Це визначення фіскальної політики ідентифікує її основні складові та функції. Фіскальна політика визначається як сукупність заходів, які держава приймає в областях оподаткування та державних витрат. Ці заходи спрямовані на кілька ключових завдань: вплив на господарську кон'юнктуру (економічний розвиток), перерозподіл національного доходу (рівність в розподілі доходів) і збір необхідних ресурсів для фінансування соціальних програм (соціальний захист та інфраструктура). Це визначення коротко і точно передає роль і значення фіскальної політики в економічному та соціальному управлінні державою.

Отже, незважаючи на різницю у тлумаченнях поняття "фіскальна політика", можна визначити її основну мету – згладжування коливань економічних циклів, стабілізація та регулювання рівня зайнятості, сприяння збільшенню виробництва і ціновій стабільності через застосування стимулюючої фіскальної політики та політики розвитку.

Важливо відзначити, що ефективність фіскальної політики визначається економічним зростанням в Україні та в світі. Наприклад, фіскальна політика може сприяти розвитку національної економіки через максимізацію накопичення фінансових ресурсів, підтримку самофінансування і самозабезпечення підприємств, а також ефективну перерозподіл ресурсів для реалізації цілей сталого розвитку.

Основними завданнями фіскальної політики є забезпечення об'єктивності оцінки фінансових потреб для розвитку, контроль за витратами і створення умов для інвестиційної активності. Роль інститутів державної влади є визначальною в реалізації фіскальної політики національного рівня, зокрема через адміністрування податками та залучення боргових ресурсів.

Фіскальна політика включає в себе широкий інструментарій, який не обмежується лише податками. Інші джерела доходів, хоч і не мають значущого впливу на фінансування розвитку країни, все ж важливі для забезпечення різних фіскальних потреб.

На даному етапі розвитку України, в умовах війни, більшість фіскальних питань мають централізований характер і вирішуються національними органами влади. Однак інститути державної влади відіграють визначальну роль у впровадженні ефективної фіскальної політики, адже вони відповідають за адміністрування податків, залучення боргових ресурсів та контроль за витратами.

Система органів законодавчої, виконавчої та судової влади має ключову роль у встановленні, модифікації та виконанні фіскальної політики. Законодавчі органи мають першочергове право установа, зміни та скасування податків, встановлення рівнів оподаткування та ухвалення важливих бюджетів. Органи виконавчої влади відповідають за виконання затверджених законодавцями фіскальних показників, аналізують відповідність бюджетних ресурсів потребам держави і суспільства на всіх етапах бюджетного процесу. Важливу роль відіграють судові органи, чиї рішення можуть мати фіскальні наслідки (у разі несплати податкових зобов'язань) або регулюючий характер (щодо недопустимої діяльності контролюючих органів, позбавлення громадян права на соціальну допомогу інше).

У сучасному світі не існує галузі життєдіяльності, яку можна було б регулювати без застосування основного інструментарію фіскальної політики. Основний інструментарій, який включає податки, видатки, трансферти та

позики, дозволяє досягти бажаного рівня економічного розвитку. Однак, на сьогоднішній день, досить обмежено досліджуються можливості регіональних органів у використанні фіскальних інструментів для підвищення самофінансування місцевих бюджетів і сприяння розвитку підприємств. У зв'язку з цим, існує потреба у дослідженні особливостей використання фіскальних інструментів на локальному рівні та розробці практичних рекомендацій для їх ефективного впровадження. А також значно актуалізується проблема ролі фіскальної політики у післявоєнному відновленні України.

Узагальнюючи, варто відмітити, що фіскальна політика є ключовим інструментом управління економікою національного суспільства. Вона регулює фінансові потоки, впливає на соціальну структуру та сприяє економічному розвитку. Потреба у подальшому дослідженні і вдосконаленні фіскальної політики стає надзвичайно актуальною в умовах сучасних післявоєнних викликів і завдань національного і світового рівнів.

1.2. Види, типи та моделі фіскальної політики та їх вплив на економічний розвиток

Фіскальна політика виконує важливу роль у сучасних економічних процесах. Ця стратегія є одним із основних інструментів, якими користується держава для впливу на свою економіку. Відмінності в її застосуванні можуть мати величезний вплив на добробут громадян, соціально-економічний стан країни та загальний рівень економічного розвитку.

Фіскальна політика може використовуватися не лише для подолання негативних економічних наслідків, але і для запобігання їх виникненню у майбутньому. Ефективне антициклічне регулювання економіки вимагає розумного вибору інструментів та методів фіскальної політики.

Один з важливих аспектів цього питання полягає в розумінні різних типів і видів фіскальної політики і їх впливу на економіку. В науковій літературі виділяють кілька таких типів та моделей, кожен із яких має свої особливості і можливості. Вибір певної моделі фіскальної політики повинен залежати від конкретних економічних обставин та стратегічних цілей держави.

Два основних типи фіскальної політики, які можна виділити в залежності від дії її інструментів, це дискреційна та недискреційна моделі. Дискреційна фіскальна політика передбачає активне втручання держави у економічні процеси за допомогою зміни рівня грошових видатків та податкових ставок. Недискреційна політика, навпаки, регулюється автоматично без необхідності постійного втручання уряду [23].

Важливо пам'ятати, що кожна з цих моделей має свої переваги та обмеження. Для досягнення стратегічних економічних цілей, важливо правильно підібрати тип і вид фіскальної політики та належним чином використовувати їхні інструменти. Тільки таким чином можна забезпечити стабільний економічний розвиток та підвищення добробуту громадян.

Дискреційна фіскальна політика є ключовим інструментом у впливі держави на економіку країни. Ця стратегія передбачає цілеспрямовану зміну рівня державних податків, видатків та сальдо державного бюджету за допомогою законодавчих змін з метою досягнення різних економічних цілей. Серед головних завдань дискреційної фіскальної політики можна виділити стабілізацію економіки, досягнення економічної рівноваги, сприяння зайнятості та контроль інфляції.

Іншим тлумаченням керованої фіскальної політики є таке: дискреційна фіскальна політика передбачає жорстке втручання держави та маніпулювання податковим навантаженням і державними витратами на соціальні та квазісуспільні блага, такі як державні контракти, інвестиції та програми фінансування [27, с. 162].

Однак слід відзначити, що дискреційна фіскальна політика може мати обмежену ефективність через запізнення у виявленні потреби в корекції економіки та можливість спричинити супротив і непорозуміння в суспільстві через законодавчі зміни.

Недискреційна (автоматична) фіскальна політика, навпаки, ґрунтується на використанні вбудованих стабілізаторів та не вимагає активного втручання держави через законодавчі зміни. Ця політика заснована на саморегулюванні та автоматично реагує на зміни економічної ситуації.

Важливою характеристикою недискреційної фіскальної політики є її здатність впливати на економічні та соціальні процеси, не залежно від дій держави. Автоматичні стабілізатори, такі як прогресивне оподаткування та соціальні виплати, можуть допомогти зменшити циклічні коливання в економіці та підтримувати економічну стабільність [29].

Такі автоматичні стабілізатори є важливими інструментами для досягнення мети економічного розвитку, підвищення добробуту громадян та зменшення ризиків економічних дисбалансів. Вони сприяють згладжуванню спадів і підйомів у економіці, що робить їх невід'ємною складовою фіскальної політики країни.

Ефективне використання інструментів недискреційної фіскальної політики є важливим елементом автоматичного регулювання економічних та соціальних процесів у країні. Однак, варто зазначити, що використання лише автоматичних стабілізаторів може бути недостатнім в умовах серйозних економічних викликів, таких як економічна криза або економічний перегрів. У таких ситуаціях доцільним стає залучення і використання інструментів дискреційної фіскальної політики.

Дискреційна фіскальна політика найбільш ефективна в умовах економічного зростання або короткострокового економічного спаду [23]. Вона передбачає активне втручання держави та корекцію фіскальних показників через законодавчі зміни. Однак важливо враховувати, що дискреційні заходи

можуть діяти з певним запізненням і викликати супротив та непорозуміння у суспільстві.

Розумне використання різних видів фіскальної політики (дискреційної та недискреційної) відіграє важливу роль в управлінні економікою. Вони мають різні цілі та діють за різних умов, і їхнє поєднання може бути ключем до успішного регулювання економічних процесів.

У критичних умовах, коли стикаємося з серйозними економічними викликами, такими як економічна криза або перегрів економіки, важливо враховувати особливості кожного типу фіскальної політики і вчасно використовувати інструменти, які найкраще відповідають ситуації. Такий підхід допоможе забезпечити стабільність, подолати кризи та забезпечити розвиток економіки на довгостроковій основі.

В залежності від стадії економічного циклу, фіскальна політика може приймати стимулюючий або стримуючий характер.

Стимулююча фіскальна політика активно застосовується під час економічної депресії. Основною метою її застосування є стимулювання економічного зростання та збільшення рівня зайнятості [23]. Для цього проводяться заходи, такі як зниження податків і збільшення державних витрат. Це призводить до збільшення бюджетного дефіциту, але в умовах депресії, коли макроекономічні показники суттєво погіршуються (зменшення валового внутрішнього продукту, зниження реальних доходів громадян, зростання інфляції та девальвація національної валюти), такі заходи можуть стати інструментом відновлення економіки. Зниження податкового навантаження підштовхує громадян та підприємства до збільшення виробництва, інвестицій та споживання, що в свою чергу стимулює попит, створює нові робочі місця і призводить до росту економіки.

Умови економічного спаду та кризових явищ супроводжуються загостренням різних соціально-економічних проблем, таких як зниження рівня добробуту громадян, втрата купівельної спроможності, міграція трудового

капіталу та банкрутство підприємств [22]. В таких умовах уряд може збільшувати соціальні видатки, щоб забезпечити купівельну спроможність громадян, що може стати чинником стимулювання попиту і подолання негативних економічних явищ. Однак варто враховувати, що дія таких заходів може мати як позитивні, так і негативні наслідки. Серед позитивів стимулюючої фіскальної політики можна виділити подолання соціально-економічних проблем і відновлення економічного зростання. Однак варто пам'ятати, що ці заходи можуть не завжди миттєво приводити до очікуваного результату через недосконалість державних інститутів та можливі зловживання повноваженнями.

Таким чином, фіскальна політика важлива управлінська інструмент для регулювання економіки і може бути ефективною як у стимулюванні, так і в стримуванні економічних процесів в залежності від поточної ситуації.

Фіскальна політика може набувати стримуючого характеру в післявоєнний період відновлення на стадії економічного піднесення. Основні заходи цієї політики включають в себе підвищення податкових ставок і зменшення урядових витрат у ситуаціях економічного перегріву. Економічний перегрів в цьому контексті визначається перевиробництвом та надмірною продукцією, яка може стати джерелом неякісного попиту і високої інфляції. Цей період також супроводжується надмірними надходженнями інфляційних грошей у систему, що призводить до деградації національної валюти.

Держава, як найефективніший інститут, здатна діяти в якості стримуючого фактора в умовах економічного перегріву, застосовуючи фіскальні інструменти. Підвищення податкового навантаження дозволяє уряду вилучити зайві та неефективно витрачені грошові ресурси у громадян і підприємств. Цим самим, він забезпечує опір надмірному неефективному попиту і стримує інфляційні процеси.

Зменшення соціальних видатків допомагає державі контролювати накопичення неефективного капіталу, який може перетворитися на неякісні заощадження.

Результатом стримуючої фіскальної політики є з'явлення бюджетного надлишку, який може бути використаний для погашення та обслуговування державного боргу, зменшення бюджетного дефіциту або створення стабілізаційного фонду держави, або ж виводиться з обігу.

Дія фіскальних заходів може бути дискреційною чи недискреційною, стимулюючою чи стримуючою, і їх вплив на економічний цикл різний. Недискреційна фіскальна політика виявляє вплив на всіх етапах циклу, наприклад, прогресивна ставка податку може впливати на доходи громадян і підприємств залежно від фази циклу. Дії дискреційного характеру спрямовані на подолання негативних економічних наслідків і можуть проявити свій вплив після введення. Однак з часом дискреційні інструменти можуть стати ефективними, граючи роль "фіскальних стимуляторів розвитку". Їх дія може проявлятися через введення нових механізмів оподаткування, зміни в законодавстві щодо податкової системи, видатковій політиці та державній борговій політиці.

Узагальнюючи, фіскальна політика є ключовим інструментом управління економікою в післявоєнний період відновлення та може бути ефективною в стримуванні негативних економічних процесів на різних етапах економічного циклу.

Фіскальна політика в післявоєнний період відновлення має різні аспекти, включаючи заходи як для стимулювання, так і для стримування економічних процесів, в залежності від кон'юнктури країни.

На стадії економічної депресії або рецесії, коли економіка перебуває в спаді, важливо використовувати стимулюючі фіскальні заходи. Ці заходи можуть включати зниження податкового навантаження, збільшення грошових видатків уряду, або обидві ці міри разом. Стимулюючі заходи є дискреційними

інструментами управління економікою, і вони дозволяють підтримувати попит, знижувати безробіття та сприяти економічному відновленню. Важливо, щоб такі заходи були часово обмеженими і враховувалися потреби та можливості країни.

З іншого боку, стримуючі фіскальні заходи вживаються на стадії економічного буму з метою запобігання перегріву економіки. Це може включати збільшення податкового навантаження або зменшення урядових видатків. Ці заходи можуть бути дискреційними, через зміни в законодавстві, або недискреційними, через загальну фіскальну політику, таку як сталі ставки податків. Мета таких стримуючих заходів полягає в тому, щоб уникнути перегріву економіки, надмірного зростання інфляції та інших негативних наслідків.

Проциклічна та антициклічна фіскальна політика використовуються в залежності від ситуації в економіці [20]. Проциклічна політика може бути використана на стадії економічного піднесення, коли поточний рівень ВВП вищий за потенційний, і сприяє подальшому зростанню. Проте ця політика має ризики перегріву економіки і не завжди є дієвою в довгостроковій перспективі.

Антициклічна фіскальна політика застосовується для подолання негативних економічних наслідків на нижній точці циклу, коли економіка переживає депресію або рецесію [23]. Вона передбачає збільшення грошових видатків уряду та зниження податкового навантаження, щоб стимулювати попит та підтримати економічне відновлення.

Важливо враховувати, що вибір між проциклічною та антициклічною політикою повинен бути обґрунтованим і враховувати конкретну ситуацію в країні, її економічний стан та потреби суспільства. Управління фіскальною політикою є складним завданням і вимагає обдуманих рішень.

Вдосконаленість інститутів держави, професіоналізм уряду та здатність реагувати на зміни в економічному оточенні визначають успіх фіскальної політики. Професійна підготовка урядових службовців, ефективна система

моніторингу та аналізу економічних даних є ключовими факторами, що визначають якість і результати фіскальних рішень. Національна валюта і фінансова стабільність також мають велике значення для успішної фіскальної політики.

Незважаючи на можливості інститутів та професіоналізм уряду, інколи спостерігається неефективна політика в галузі державних фінансів. Це може бути спричинене відсутністю волі влади впроваджувати необхідні реформи або невдосконаленістю законодавства. Такі неефективні дії можуть відбуватися через запровадження квазіфіскальної політики, яка суперечить економічним законам.

Наприклад, умови економічного спаду або депресії можуть спонукати уряд до неправильних рішень, таких як підвищення податкового навантаження і зменшення соціальних видатків. Це може призвести до подальшого погіршення економічного стану, зростання безробіття та погіршення добробуту громадян.

Схоже, українська фіскальна політика також зазнала негативного впливу неефективних рішень та квазіфіскальних заходів. Наприклад, високий рівень корупції, нестабільність в економіці та недостатньо розроблена фіскальна стратегія можуть спричинити неякісну фіскальну політику. Це може бути виявлено у використанні неефективних фіскальних інструментів або у впровадженні неконструктивних податкових політик.

Квазіфіскальна політика, зазвичай характеризується необґрунтованими рішеннями у фіскальній сфері, які суперечать законам економічного розвитку. Ці негативні дії можуть призвести до великих фінансових проблем, таких як нагромадження дефіциту бюджету та збільшення боргового навантаження країни. Вони загрожують фінансовій стабільності та неплатоспроможності країни в майбутньому.

В цій ситуації, для України, важливо впроваджувати конструктивні фіскальні реформи та вдосконалювати систему управління державними

фінансами. Це допоможе забезпечити сталу економічну динаміку, покращити фінансову стійкість та підвищити добробут громадян.

Проведений аналіз вказує на важливість розгляду фіскальної політики післявоєнного періоду відновлення в контексті нестабільного економічного середовища. У таких умовах визначення відповідної стратегії може бути складним завданням, оскільки рішення уряду можуть бути спонтанними і не підпорядковуватися науковому обґрунтуванню. Це створює великі ризики для економіки країни і може призвести до негативних наслідків.

У післявоєнний період відновлення, основними інструментами, які визначають тип фіскальної політики, є:

- Прогресивне оподаткування: високі податки для вищого класу можуть бути стимулюючими, забезпечуючи додаткові ресурси для соціальних програм та інфраструктурних інвестицій.
- Соціальні видатки держави: великі інвестиції у соціальні програми, освіту, охорону здоров'я та соціальний захист можуть сприяти економічному зростанню та долі громадян.
- Зміна структури податкової системи: реформи податкової системи можуть впливати на ефективність та рівність оподаткування.
- Зміна податкових ставок: зміни в податкових ставках можуть бути використані для стимулювання або стримування економічної активності.
- Зміна структури та розмірів бюджетних видатків: ефективне розподілення бюджетних ресурсів може впливати на розвиток економіки та соціальність країни.
- Бюджетний дефіцит: розмір бюджетного дефіциту може вказувати на стимулюючу чи стримуючу фіскальну політику.

- Розміри державних запозичень: обсяг державних запозичень впливає на рівень боргового навантаження країни та її фінансову стійкість.
- Ці інструменти можуть вказувати на тип застосовуваної фіскальної політики, яка може бути стимулюючою чи стримуючою, проциклічною чи антициклічною, залежно від економічної ситуації.

Важливо зауважити, що наведені дії в фіскальній політиці можуть бути обґрунтованими в умовах кризового становища, але вони також мають бути підтримані стратегічними діями, спрямованими на покращення інституційного середовища, боротьбу з корупцією, підвищення добробуту громадян і забезпечення сталого економічного розвитку.

Політична стабільність та стратегічність дій уряду також грають важливу роль у формуванні якісної фіскальної політики. Нестійка політична ситуація може спричиняти часті зміни уряду та невизначеність у стратегічних рішеннях, що негативно впливає на економічний розвиток країни.

Загалом, для забезпечення сталого економічного розвитку і покращення добробуту громадян, фіскальна політика повинна бути добре обґрунтованою, стратегічною та узгодженою з іншими сферами економічної та соціальної політики.

Висновки до розділу 1

Проаналізувавши теоретичні засади фіскальної політики, нами було зроблено наступні висновки.

На основі аналізу теоретичних засад стало очевидним, що фіскальна політика є важливим інструментом управління економікою. Вона включає комплекс заходів та стратегій, які дозволяють державі регулювати грошові

потоки та впливати на рівень інвестицій, споживання та загальний економічний розвиток.

Ефективно налаштована фіскальна політика може відігравати ключову роль у стимулюванні економічного зростання. За допомогою інструментів, таких як податки та витрати, держава може спрямовувати ресурси в необхідні сфери, що сприяє створенню сприятливого середовища для розвитку бізнесу та інвестицій.

Фіскальна політика може впливати на соціальний розвиток країни, зокрема шляхом змін у податковій системі та напрямку витрат. Наприклад, заходи, спрямовані на зменшення податкового тягаря для малозабезпечених верств населення чи збільшення інвестицій у соціальну сферу, можуть сприяти підвищенню добробуту та зменшенню соціальних нерівностей.

Умови сучасного світу характеризуються складністю та непередбачуваністю в економіці та соціальних викликах. В цьому контексті проведення досліджень і аналізу фіскальної політики набуває великого значення. Це дозволяє краще розуміти вплив фіскальних заходів та розробляти більш ефективні стратегії управління, особливо в умовах післякризових ситуацій.

Також було підкреслено необхідність постійного вдосконалення стратегій та інструментів управління фіскальною політикою. Це особливо важливо для адаптації до змін в економічному середовищі та ефективного реагування на виклики сучасності.

У цілому, в результаті аналізу підкреслено важливість розуміння ролі фіскальної політики та її впливу на економіку та соціальний розвиток, а також необхідність постійного вдосконалення стратегій для досягнення ефективних результатів.

РОЗДІЛ 2. ПРАГМАТИКА РЕАЛІЗАЦІЇ ФІСКАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ УКРАЇНИ У ДОВОЄННИЙ ТА ВОЄННИЙ ПЕРІОДИ

2.1. Аналіз доходів та видатків України у довоєнний та воєнний періоди

Доходи та видатки держави відіграють критичну роль у її функціонуванні як у мирний, так і воєнний час. У мирний період доходи держави надходять в основному з різних джерел, таких як податки, акцизи, мита, інвестиції, а також доходи від природних ресурсів. Важливо зазначити, що стабільні та адекватні доходи дозволяють державі забезпечувати основні послуги для громадян, такі як освіта, охорона здоров'я, інфраструктура та соціальна підтримка. Забезпечення високого рівня доходів також сприяє зниженню державного боргу та підвищенню економічної стійкості.

У воєнний час доходи та видатки держави набувають особливого значення. Військові операції, оборона та гуманітарні дії часто вимагають величезних ресурсів, які необхідно мобілізувати в короткі терміни. Забезпечення стабільних та достатніх фінансових ресурсів стає ключовим фактором для успішного ведення війни та забезпечення безпеки громадян. При цьому важливо забезпечити баланс між витратами на війну та підтримкою соціальних потреб населення.

Окрім цього, доходи та видатки держави взаємопов'язані з економічними та політичними аспектами. Зниження доходів чи неадекватні видатки можуть призвести до економічних криз та нестабільності у суспільстві, що, у свою чергу, може вплинути на політичну стабільність держави. Тому важливо ретельно планувати та управляти доходами та видатками як у мирний, так і воєнний період, забезпечуючи збалансований бюджет та ефективне використання ресурсів.

Таблиця 2.1

**Динаміка доходів державного бюджету України у 2018-2022 роках,
млрд грн [46]**

млрд грн	2018	2019	2020	2021	2022
ДОХОДИ	928,1	998,2	1076	1296,8	1787,3
податкові доходи	753,8	799,7	851,1	1107,1	949,7
неподаткові доходи	164,6	186,6	212,9	175,3	346,3

З цієї таблиці видно, що впродовж років, коли в Україні тривав військовий конфлікт з росією (особливо у 2022 році), доходи держави зросли помітно. Це може бути пов'язано з різними факторами, такими як міжнародна допомога, мобілізація ресурсів та зміни в податковій політиці.

Наприклад, зниження податкових доходів у 2022 році порівняно з 2021 роком може бути внаслідок спеціальних заходів у зв'язку з воєнним конфліктом або змін у економічних умовах.

Ця таблиця важлива для аналізу фінансового стану держави в умовах конфлікту та планування фінансових ресурсів для забезпечення потреб суспільства та безпеки.

Давайте проаналізуємо, як змінювалися податкові доходи в Україні з 2018 по 2022 рік:

2018 рік (753.8 млрд грн): у цьому році податкові доходи склали значну частину загальних доходів держави. Це було роком, коли Україна намагалася підвищити податковий надходження через реформи в системі оподаткування та боротьбу з тіньовим сектором.

2019 рік (799.7 млрд грн): податкові доходи зросли порівняно з попереднім роком, що свідчить про успіх у заходах щодо підвищення податкової бази та покращення ефективності збору податків.

2020 рік (851.1 млрд грн): попри турбулентність року, пов'язану з пандемією COVID-19, податкові доходи і надалі зросли. Можливо, це було наслідком деяких податкових заходів та підтримки бізнесу в умовах кризи.

2021 рік (1107.1 млрд грн): податкові доходи значно зросли у 2021 році. Це може бути пов'язано зі стабілізацією ситуації після початку пандемії та подальшим зростанням бізнес-активності. Також варто врахувати, що цей рік був передвиборчим, і уряд міг приймати заходи для збільшення доходу бюджету.

2022 рік (949.7 млрд грн): у 2022 році податкові доходи трохи знизилися порівняно з 2021 роком, незважаючи на воєнний конфлікт. Це може бути наслідком нестабільності, що виникла через воєнний стан, а також можливих податкових заходів або змін у бізнес-середовищі, що вплинули на спад податкових надходжень.

Загалом, податкові доходи показують деякий ріст у відповідь на різні економічні та політичні події. У таких умовах важливо продовжувати моніторити та аналізувати податкові надходження для забезпечення стабільності фінансової системи та фінансового забезпечення потреб країни.

Давайте розглянемо, як змінювалися неподаткові доходи України з 2018 по 2022 рік:

2018 рік (164.6 млрд грн): у цьому році неподаткові доходи склали менший внесок у загальних доходах держави порівняно з податковими. Це може свідчити про обмежену кількість джерел неподаткових доходів або низьку ефективність збору таких доходів.

2019 рік (186.6 млрд грн): неподаткові доходи зросли в 2019 році, що може свідчити про збільшення доходів від різних джерел, таких як дивіденди, прибуток від державного майна, штрафи та інші неподаткові надходження.

2020 рік (212.9 млрд грн): неподаткові доходи і надалі зростали у 2020 році, можливо, через певні зміни в економічних умовах або заходи держави для мобілізації ресурсів.

2021 рік (175.3 млрд грн): у 2021 році неподаткові доходи трохи знизилися порівняно з 2020 роком. Це може бути пов'язано з ефектами пандемії та певними змінами у фінансовій діяльності.

2022 рік (346.3 млрд грн): в 2022 році неподаткові доходи вирости значно, навіть у контексті воєнного конфлікту. Це може свідчити про спеціальні заходи, що були прийняті державою для збільшення неподаткових доходів, наприклад, продаж державного майна, реформування державного сектору, або інші джерела доходів, що активізувалися у цей період.

Загалом, неподаткові доходи зазнавали коливань впродовж цих років. Важливо враховувати, що різноманітні джерела неподаткових доходів можуть бути менш передбачуваними та залежать від конкретних обставин у країні. Уряд повинен надалі спостерігати за цими доходами і шукати можливості для їхнього збільшення для підтримки бюджету та соціальних програм.

Таблиця 2.2.

**Динаміка видатків державного бюджету України у 2018-2022 роках,
млрд грн [47]**

млрд грн	2018	2019	2020	2021	2022
ВИДАТКИ	985,8	1072,9	1288	1490,3	2705,4
загальнодержавні функції	162,9	168,2	163,8	206,6	202
соціальні видатки	163,8	218,6	322,7	339,3	426
економічна діяльність	63,6	72,4	168,8	181	95,3
безпека	116,8	140,2	157,7	174,4	443,3
оборона	97	106,6	120,3	127,5	1142,8

Аналізуючи дані про видатки України з 2018 по 2022 роки та зважаючи на те, що 2022 рік - це рік повномасштабного вторгнення росії в Україну, можна виділити декілька важливих аспектів:

Загальні видатки: Загальні видатки держави значно зросли в 2022 році, сягнувши 2705,4 млрд грн. Це було пов'язано з великими витратами на оборону та безпеку у зв'язку зі зростаючою загрозою військового конфлікту.

Загальнодержавні функції: за роки спостережень видатки на загальнодержавні функції практично не змінювалися або зросли незначно, крім 2021 року, коли вони значно зросли. У 2022 році видатки на цей розділ дещо зменшилися порівняно з 2021 роком.

Соціальні видатки: видатки на соціальні потреби практично постійно зростали впродовж років, що свідчить про важливість цього сектору для уряду та суспільства. Однак у 2022 році, незважаючи на військовий конфлікт, зростання було помірним.

Економічна діяльність: видатки на економічну діяльність збільшувалися протягом років, але у 2022 році вони дещо зменшилися. Це може бути пов'язано з негативним впливом війни на економіку та обмеженнями у фінансуванні різних проектів.

Безпека та оборона: найбільше зростання видатків спостерігалось в секторі безпеки та оборони. У 2022 році видатки на оборону значно зросли, відзначивши суттєву реакцію на воєнний конфлікт з росією.

Загальний аналіз показує, що воєнний конфлікт має серйозний вплив на фінансовий стан України, зумовлюючи значні зростання видатків на оборону та безпеку. Водночас, уряд продовжує інвестувати у соціальні та економічні сфери, хоча на деякий час зумовлені обставинами, такими як військовий конфлікт, ці видатки можуть зазнати обмежень. Важливо постійно оцінювати та аналізувати фінансовий стан країни для забезпечення стабільності та ефективного використання ресурсів.

Таблиця 2.3

Динаміка дефіциту державного бюджету України, державні запозичення та видатки на обслуговування державного боргу України у 2018-2022 роках, млрд грн [48]

млрд грн	2018	2019	2020	2021	2022
ДЕФІЦИТ	59,2	78	217,1	197,9	914,7
запозичення	286,4	425,7	638,7	618,2	1309,1
погашення	234,4	345,2	385,5	441,1	448,6

Тепер проаналізуємо дані про дефіцит бюджету, запозичення та видатки на обслуговування державного боргу України у державному бюджеті з 2018 по 2022 роки та сформулюємо висновки:

Дефіцит бюджету (млрд грн):

- У 2018 році дефіцит становив 59,2 млрд грн.
- У 2019 році він зріс до 78 млрд грн.
- У 2020 році дефіцит значно збільшився до 217,1 млрд грн.
- У 2021 році він трохи зменшився, ставши 197,9 млрд грн.
- У 2022 році дефіцит різко зріс до 914,7 млрд грн.

Запозичення (млрд грн):

- У 2018 році Україна запозичила 286,4 млрд грн.
- У 2019 році запозичення зросли до 425,7 млрд грн.
- У 2020 році ця цифра збільшилася до 638,7 млрд грн.
- У 2021 році відбулися запозичення на 618,2 млрд грн.
- У 2022 році запозичення ще більше зросли і склали 1309,1 млрд грн.

Погашення державного боргу (млрд грн):

- У 2018 році Україна сплатила 234,4 млрд грн на обслуговування державного боргу.
- У 2019 році ця сума зросла до 345,2 млрд грн.
- У 2020 році погашення стали 385,5 млрд грн.

- У 2021 році відбулися погашення на 441,1 млрд грн.
- У 2022 році погашення зросли трохи і стали 448,6 млрд грн.

Що стосується дефіциту бюджету, то з 2018 по 2020 роки Україна мала значний дефіцит, що може бути зумовлено низькими податковими надходженнями, зростанням соціальних та оборонних видатків та іншими факторами. У 2021 році дефіцит зменшився, але він стрімко зріс у 2022 році, що може бути пов'язано з військовим конфліктом та збільшеними видатками на оборону.

Щодо запозичень. Україна інтенсивно запозичувалася впродовж всього періоду спостережень, щоб покрити дефіцит бюджету та фінансувати різні потреби. Зростання запозичень у 2022 році вказує на серйозний фінансовий тиск та потребу у додатковому фінансуванні, обумовленому військовим конфліктом.

Тоді як суми, витрачені на погашення державного боргу, постійно збільшувалися протягом цього періоду, уряд продовжував сплачувати обов'язки за попередніми запозиченнями.

Загалом, аналіз показує складну фінансову ситуацію України, обумовлену військовим конфліктом та потребами у фінансуванні оборони. Уряд повинен уважно керувати фінансами, раціоналізувати витрати та шукати додаткові джерела фінансування для забезпечення стабільності та розвитку країни.

Розгорнутий висновок щодо фіскальної політики України з 2018 по 2022 роки та її змін під час воєнного конфлікту в 2022 році виглядає наступним чином:

2018-2020 роки - стабільність та ріст доходів: протягом цього трьохрічного періоду Україна була на шляху стабільного економічного відновлення після кризи та політичних змін. Доходи державного бюджету постійно зростали, навіть, недивлячись на великий дефіцит у 2020 році. Уряд працював над реформами в оподаткуванні та боротьбою з тіньовим

сектором для збільшення податкових надходжень. Велике запозичення викликано потребою у фінансуванні соціальних та економічних програм.

2021 рік - спад дефіциту та збільшення видатків: У 2021 році було відзначено спад дефіциту бюджету внаслідок зростання податкових надходжень та дисципліни витрат. Доходи значно зросли, і було виділено більше коштів на соціальні потреби та економічну активність. Важливим пунктом було збільшення видатків на безпеку та оборону, оскільки ця сфера стала актуальною у зв'язку зі збільшеною загрозою.

2022 рік - різкий ріст дефіциту через воєнний конфлікт: воєнний конфлікт з росією у 2022 році суттєво вплинув на фіскальну політику України. Дефіцит бюджету різко зріс, перевищивши рекордні показники. Це стало наслідком значного зростання видатків на оборону та безпеку, що стали великим пріоритетом в умовах військової загрози. Збільшення запозичень також стало необхідним для фінансування воєнних операцій та спільних міжнародних зусиль у забезпеченні миру та безпеки.

Протягом аналізованого періоду фіскальна політика України відзначалася певною стабільністю та стратегічним підходом до видатків протягом періоду з 2018 по 2021 роки. Проте воєнний конфлікт в 2022 році став серйозним викликом для фінансової стійкості країни, вимагаючи значного збільшення оборонних видатків та масштабних запозичень. Україна повинна утримувати баланс між потребами в обороні та соціально-економічному розвитку та шукати ефективні шляхи фінансування для забезпечення стабільності та безпеки країни.

2.2. Прагматика вітчизняної боргової політики у довоєнний та воєнний періоди

Аналіз стану державного боргу України протягом 2015-2021 років відображає складну економічну та політичну ситуацію в країні протягом цього періоду. Спостереження за цим процесом дозволяє нам краще

розуміти вплив зовнішніх та внутрішніх факторів на стан фінансових питань України.

Перше, що слід відзначити, це те, що 2015 рік був важливим в історії України через російську агресію та анексію Криму, а також конфлікт на сході країни. Ці події суттєво вплинули на економіку України, що призвело до спаду ВВП на 9,8% у цьому році. Уряд був змушений шукати додаткове фінансування, включаючи кредити від Міжнародного валютного фонду (МВФ) [58]. Погіршення ситуації призвело до збільшення загального обсягу державного боргу України до ВВП, а також до девальвації національної валюти, гривні.

Цей рік також став переломним у керуванні державним боргом, оскільки Уряд провів реструктуризацію боргу, що допомогло зменшити тиск боргових зобов'язань на економіку. Уряд успішно домовився із кредиторами про списання 20% боргу та продовження терміну погашення єврооблігацій [58].

У наступні роки, зокрема в період 2017-2019 років, уряд приймав політику фіскальної консолідації та розробив Стратегію управління державним боргом. Спрямовано було на збільшення частки гривневого боргу та залучення довгострокового фінансування [59]. Важливим кроком було включення п'ятирічних ОВДП України в глобальні індекси боргових цінних паперів, що привернуло іноземних інвесторів [54].

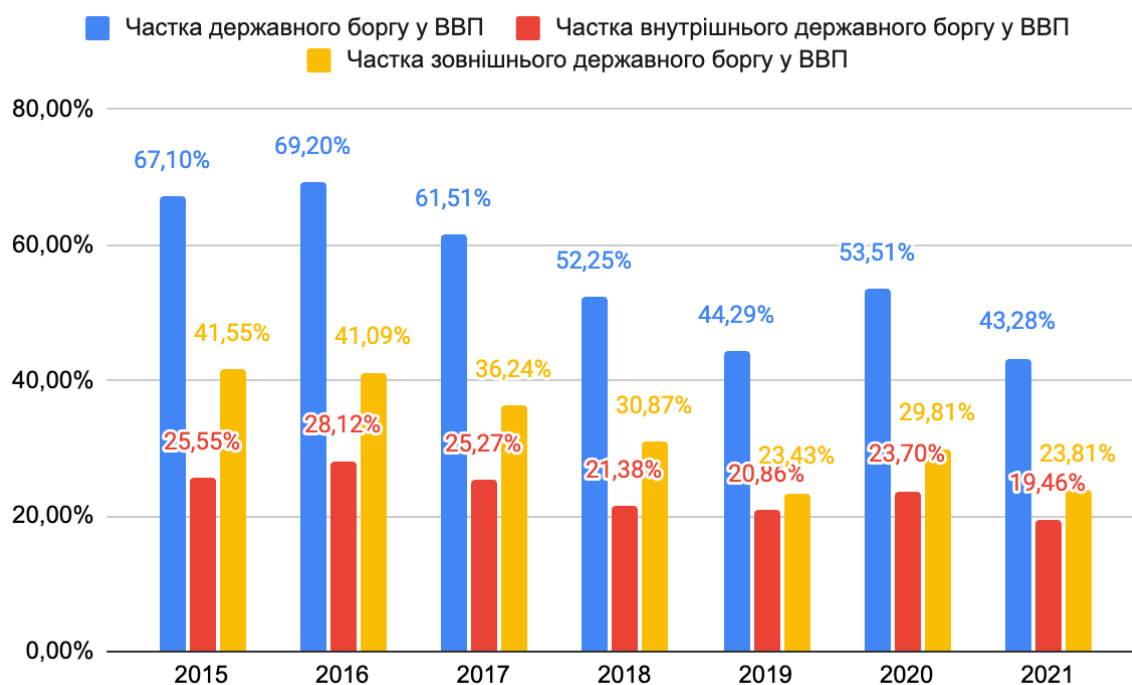
Навіть під час пандемічної кризи у 2020 році, Україна зуміла впоратися з фінансовими викликами та підтримати стійкість економіки. Це стало можливим завдяки ретельній фіскальній політиці та структурі економіки країни, особливо активному агросектору, який не тільки відновився від кризи, але й зміцнив позиції на світовому ринку.

Важливо зазначити, що незважаючи на номінальне зростання державного боргу протягом цього періоду, його частка у ВВП зменшувалася. Уряд активно працював над зменшенням зовнішнього боргу

для зменшення валютних ризиків. Наприклад, у 2021 році внутрішній борг становив 45% від загального державного боргу, порівняно з 38% у 2015 році.

Цей аналіз також підкреслює успішну здатність України управляти фінансовими викликами та шукати ресурси навіть у важкі моменти. Завдяки ретельному плануванню та стратегічному керівництву, Україна змогла зберегти фінансову стабільність та підтримати свої геополітичні позиції .

У майбутньому цей досвід з управління державним боргом може бути корисним для інших країн, особливо тих, які стикаються з подібними економічними викликами та зовнішніми загрозами. При цьому важливо продовжувати підтримувати ефективну фінансову політику та стратегії для забезпечення стабільності та росту економіки країни.

Рис. 2.1. Частка державного боргу України до ВВП у 2015-2021 роках, %*

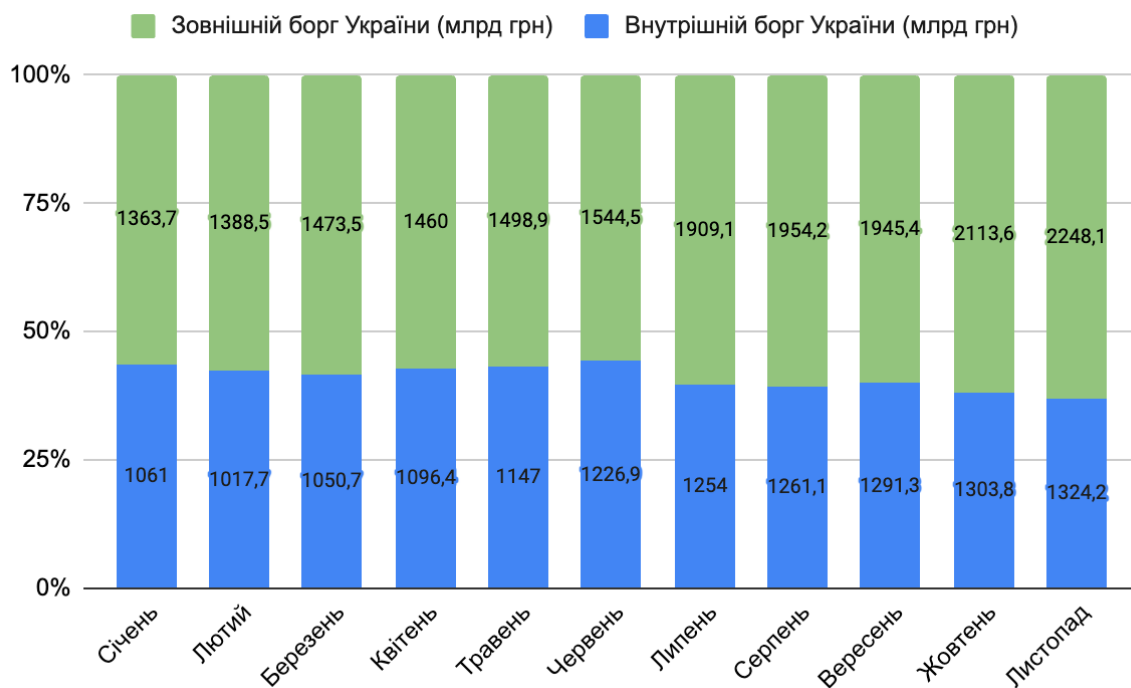
*джерела: ukrstat.gov.ua та mof.gov.ua

З початком конфлікту на сході України та російського агресивного вторгнення на південному сході країни в 2014 році, фінансова ситуація країни дуже стрімко змінилася. Військові потреби та необхідність надання гуманітарної допомоги людям, які втратили свої домівки та роботу, спричинили великий приріст державних видатків. В той же час, через конфлікт та збурення на сході країни, Україна зазнала значного падіння спроможності збирати податки та поповнювати бюджет. Внаслідок цього, фінансові потреби України зростали на безпрецедентний рівень [59].

За період з січня по листопад 2022 року, державний борг України вражаючим чином збільшився, зростаючи із 2,4 трлн грн до 3,6 трлн грн, що представляє понад 50% зростання. Згідно з останніми прогнозами Міністерства економіки України, реальний ВВП країни на кінець 2022 року має скоротитися на 32%, а номінальний ВВП - до рівня 4,7 трлн грн. Цей рецесійний процес призведе до подальшого зростання відношення державного боргу до ВВП, і його розмір може наблизитися до показника близько 76,6%. Варто зауважити, що фактично це співвідношення може бути вищим, оскільки Міністерство економіки прогнозує скорочення реального ВВП на 30,4%. Незважаючи на ці складні обставини, потреба в залученні додаткових боргових ресурсів лишиться актуальною і у 2023 році [50].

Накопичення державного боргу та різке зменшення номінального ВВП призвели до ситуації, коли рівень боргу на кінець 2022 року вже суттєво перевищив обмеження, встановлене фіскальним правилом України, яке становило 60% від ВВП і діяло до повного вторгнення росії в Україну [53]. Однак в контексті конфлікту та військових дій функціонування цього та інших фіскальних правил було призупинено відповідно до статті 18 Бюджетного кодексу України [56].

Рис. 2.2. Державний борг у січні-листопаді 2022 року, млрд грн
[59]

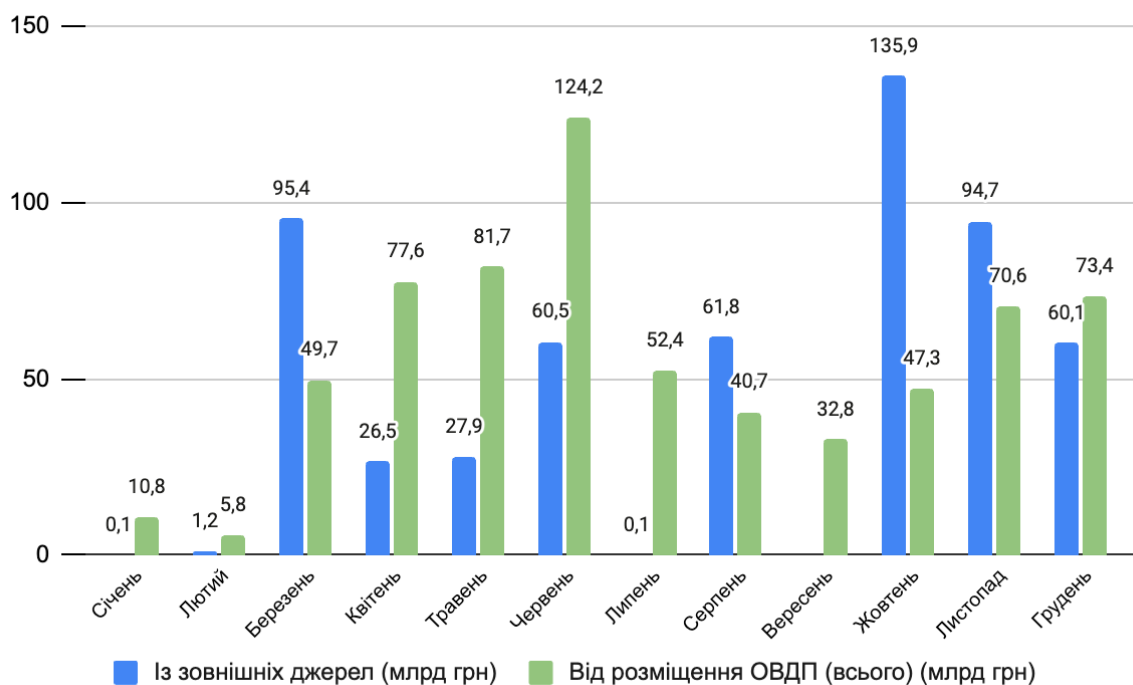
З початку повномасштабної війни, яка триває досі, Україна залучила значні фінансові ресурси з різних джерел, що стало важливим джерелом фінансування державного бюджету протягом цього періоду. Сума цих залучених коштів становила 562,9 млрд гривень або 46,4% від усього обсягу фінансування [60].

Значну частину фінансових ресурсів, а саме 400 млрд гривень (33% фінансування бюджету), надав Національний банк України (НБУ) шляхом прямого викупу військових облігацій [57]. Цей механізм став додатковим інструментом фінансової підтримки уряду.

Також уряд успішно провів аукціони з розміщення ОВДП (облігацій внутрішньої державної позики), в результаті яких було залучено 250,4 млрд гривень (20,6% фінансування бюджету). Важливо відзначити, що більшість цих облігацій було придбано банками, що свідчить про зацікавленість

фінансових інституцій в інвестуванні в український фінансовий ринок під час кризового періоду [60].

Загалом, залучення коштів з різних джерел та використання різних фінансових інструментів стали ключовими стратегіями для забезпечення фінансової стабільності України та забезпечення фінансування важливих програм та ініціатив у період війни та кризи.

Рис. 2.3. Джерела фінансування державного бюджету України у січні грудні 2022 року, млрд грн [48]

У 2022 році загальний обсяг фінансування державного бюджету України становив 1,2 трлн гривень. З цієї суми, 564,2 млрд гривень було залучено у формі зовнішніх кредитів, тоді як 666,9 млрд гривень було отримано в результаті розміщення ОВДП (облігацій внутрішньої державної позики).

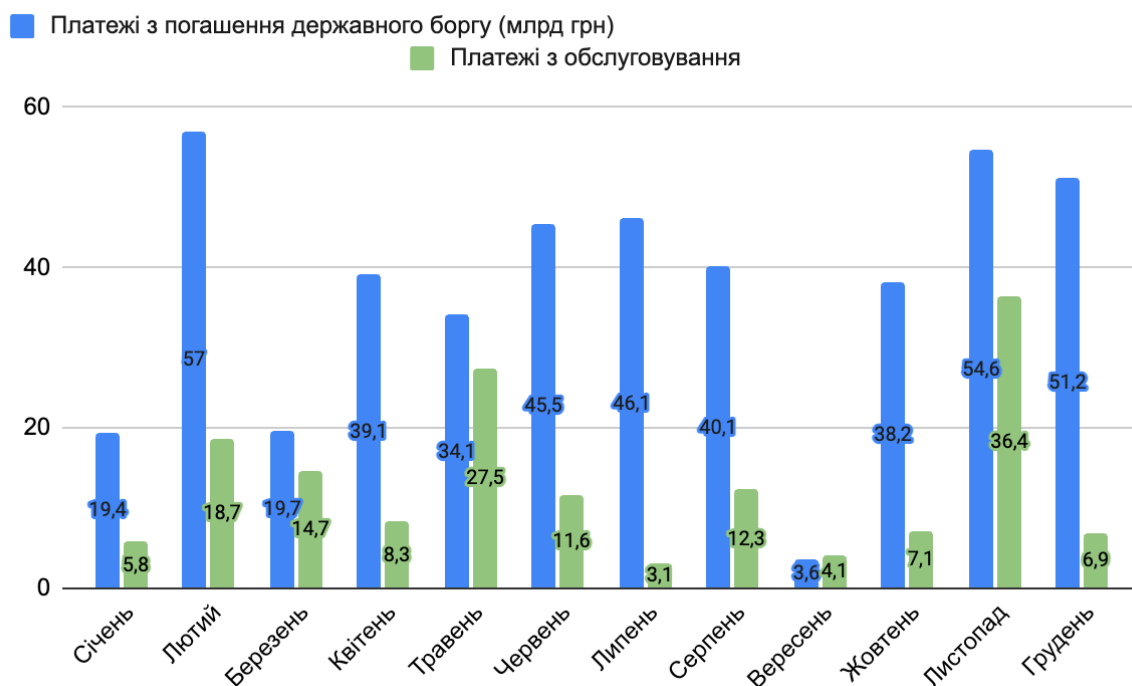
Слід зазначити, що найбільший обсяг фінансування уряд зміг залучити у червні місяці, коли внутрішні ринки забезпечили йому

184,7 млрд гривень, з яких 124,2 млрд гривень було залучено на внутрішньому ринку, що представляє собою рекордну суму за весь період аналізу.

Найбільший обсяг зовнішніх кредитів було залучено у жовтні, коли ця цифра становила 135,9 млрд гривень. Варто зауважити, що масштаби зовнішньої кредитної підтримки унікальні, оскільки ці кредити надаються за дуже вигідними умовами, зокрема, з тривалим строком погашення та низькими процентними ставками. Наприклад, Світовим банком було надано кредит із строком погашення у 19 років та п'ятирічним пільговим періодом з процентною ставкою 0,25% річних (нарахованою на невикористану частину позики), Японське агентство міжнародного співробітництва «Джайка» надало кредит із строком погашення у 30 років та пільговим періодом на 10 років під 1% річних, а уряд Італії забезпечив кредит із нульовою процентною ставкою на 15 років (з урахуванням пільгового періоду відстрочення погашення кредиту - 7,5 років).

Незважаючи на те, що ці залучені кошти вимагають погашення в майбутньому, їхнє значення для забезпечення стабільності фінансової системи України та фінансування важливих ініціатив у надзвичайних обставинах неможливо переоцінити.

Дуже важливо відзначити, що уряд, незважаючи на складність ситуації та воєнний конфлікт, виконував свої боргові зобов'язання в повному обсязі. Зокрема, було виділено 606,6 млрд гривень на обслуговування та погашення державного боргу, із яких 519,8 млрд гривень (або 85,7%) стосувалися внутрішнього боргу, а решта – зовнішнього. При цьому вдалося залучити додаткові ресурси на суму 666,9 млрд гривень на внутрішньому ринку, що перевищує суму витрат на обслуговування та погашення внутрішнього боргу на 147,1 млрд гривень.

Рис. 2.4. Платежі з погашення та обслуговування державного боргу України, млрд грн [59]

Загальна сума, спрямована на обслуговування та погашення державного боргу України, могла б бути навіть більшою, якби не було укладено Меморандум про взаєморозуміння щодо призупинення виплат за офіційним боргом перед міжнародними партнерами, представленими в G7 та Паризькому клубі. За інформацією Міністерства фінансів України, станом на 1 липня 2022 року, на розрахунків з погашення та обслуговування зовнішнього державного боргу протягом 2022 року було заплановано витратити 135,8 млрд гривень. Отже, завдяки узгодженим угодам з кредиторами, сума виплат за зовнішнім боргом у 2022 році скоротилася на 49 млрд гривень.

Цей крок забезпечив додатковий фінансовий ресурс для фінансування нагальних потреб держави, зокрема в сфері військової безпеки та оборони. Важливо відзначити, що такі домовленості з кредиторами стали ключовими в умовах воєнного конфлікту та складних

економічних викликів, що стояли перед Україною. Зниження платежів за зовнішнім боргом у цьому контексті відкрило можливість виділити додаткові ресурси для підтримки фінансової стійкості країни та важливих державних ініціатив.

Паралельно з використанням різних видів боргових інструментів, урядові угоди з міжнародними партнерами дозволили отримати значний ресурс у формі безповоротної фінансової допомоги. За період від початку повномасштабної війни і до завершення 2022 року, в Україну надійшла сума в розмірі 480,6 млрд гривень у вигляді грантів (деталі представлені в табл. 1), що була спрямована на фінансування соціальних потреб, заробітних плат, допомогу ветеранам війни, а також надання медичних послуг.

Таблиця 2.4

Динаміка надходження грантів та позик до державного бюджету України у 2022 році, млрд грн [48]

Показники	Березень	Квітень	Травень	Червень	Липень	Серпень	Вересень	Жовтень	Листопад	Грудень
Грантові кошти (млрд грн)	3,6	6,6	30,9	38	81,9	109,9	73,1	0	0	136
кредитні кошти (млрд грн)	95,4	26,5	27,9	60,5	0,1	61,8	0	135,9	94,7	60,1

Джерело: mof.gov.ua

Ці кошти грали важливу роль у забезпеченні соціальної підтримки населення та забезпеченні стабільності в економіці в умовах воєнного конфлікту та складних викликів, що стояли перед країною.

У 2023 році як і у післявоєнний період Україна стоїть перед важливими фінансовими викликами та завданнями:

- Фінансування потреб: уряд України має значні фінансові потреби, пов'язані з обороною, безпекою країни та соціальними витратами. Прогнозується, що для забезпечення цих потреб потрібно буде залучити близько 38 млрд доларів США.

- Міжнародна підтримка: на сьогоднішній день Україна може розраховувати на підтримку зі сторони міжнародних партнерів, зокрема країн G7. Проте важливо враховувати, що розмір фінансової допомоги може бути нижчим, ніж у попередньому році, що обмежує можливості для балансування бюджету та інвестицій в розвиток.

- Державний борг: прогнозується, що розмір державного боргу України у 2023 році перевищить номінальний ВВП і становитиме 102% ВВП, якщо більшість фінансування надходитиме у формі кредитів, а не грантів. Це може викликати певні фінансові труднощі в майбутньому, оскільки борг потрібно буде повертати, а відновлення економіки може зайняти тривалий час.

- Пошук безповоротних коштів: уряд активно працює над пошуком безповоротних фінансових ресурсів, які не потребуватимуть повернення. Це може включати гранти, допомогу від міжнародних партнерів та інші джерела, що дозволять уникнути зайвого боргового навантаження на бюджет.

- Реструктуризація боргу: важливим аспектом є підготовка до переговорів із кредиторами щодо реструктуризації боргу. Це може включати перегляд строків погашення та процентних ставок, щоб зробити боргові зобов'язання більш прийнятними для України.

- Інвестиційне середовище: формування привабливого інвестиційного середовища також є важливим завданням. Це може стати джерелом додаткових інвестицій у відновлення економіки та розвиток країни.

Усі ці аспекти вимагають ретельного фінансового та економічного планування та розгляду стратегічних рішень для забезпечення фінансової стабільності та подальшого розвитку України.

Висновки до розділу 2

Доходи та видатки держави відіграють критичну роль у її функціонуванні як у мирний, так і воєнний час. У мирний період доходи держави надходять в основному з різних джерел, таких як податки, акцизи, мита, інвестиції, а також доходи від природних ресурсів. Важливо зазначити, що стабільні та адекватні доходи дозволяють державі забезпечувати основні послуги для громадян, такі як освіта, охорона здоров'я, інфраструктура та соціальна підтримка. Забезпечення високого рівня доходів також сприяє зниженню державного боргу та підвищенню економічної стійкості.

У воєнний час доходи та видатки держави набувають особливого значення. Військові операції, оборона та гуманітарні дії часто вимагають величезних ресурсів, які необхідно мобілізувати в короткі терміни. Забезпечення стабільних та достатніх фінансових ресурсів стає ключовим фактором для успішного ведення війни та забезпечення безпеки громадян. При цьому важливо забезпечити баланс між витратами на війну та підтримкою соціальних потреб населення.

Окрім цього, доходи та видатки держави взаємопов'язані з економічними та політичними аспектами. Зниження доходів чи неадекватні видатки можуть призвести до економічних криз та нестабільності у суспільстві, що, у свою чергу, може вплинути на політичну стабільність держави. Тому важливо ретельно планувати та управляти доходами та видатками як у мирний, так і воєнний період, забезпечуючи збалансований бюджет та ефективне використання ресурсів.

У майбутньому Україна стоятиме перед важливими фінансовими викликами і завданнями, які вимагають комплексного та обдуманого підходу до управління фінансами та економічної стратегії. Основні аспекти включають необхідність залучення значних фінансових ресурсів для

оборони, безпеки і соціальних потреб, усвідомлення обмежень у міжнародній фінансовій підтримці, росту державного боргу та потреби в реструктуризації боргу, активний пошук безповоротних коштів для уникнення надмірного боргового навантаження та створення сприятливого інвестиційного середовища для приваблення додаткових ресурсів. Забезпечення фінансової стабільності та розвитку України вимагає уважного фінансового планування та прийняття стратегічних рішень.

РОЗДІЛ 3. ПЕРСПЕКТИВИ ПІСЛЯВОЄННОГО ВІДНОВЛЕННЯ УКРАЇНИ ТА МІСЦЕ ФІСКАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ У НЬОМУ

російсько-українська війна, що почалася в 2014 році і переросла у повномасштабну після 24 лютого 2022 року, має серйозні наслідки для України, зокрема для її економіки та фінансів. Після завершення активної бойової фази конфлікту, Україна стикнеться з важливим завданням післявоєнного відновлення та економічного відродження. Фіскальна політика грає ключову роль у цьому процесі, і вона повинна бути належно адаптована до вимог сучасності та враховувати досвід інших країн, які зазнали схожих випробувань.

Фіскальна політика - це набір заходів та стратегій, які визначають, як уряд збирає та витрачає кошти. Україна має враховувати низку основних аспектів у вирішенні цього питання після завершення конфлікту. До переліку таких питань варто зарахувати наступні аспекти:

Стійкість фінансових ресурсів: Україна повинна забезпечити стійкість фінансування відновлювальних проєктів. Це може включати в себе залучення зовнішніх фінансових джерел, реструктуризацію боргу, а також розвиток внутрішнього ринку.

Соціальний захист населення: важливим аспектом є забезпечення соціального захисту для тих, хто постраждав від конфлікту. Це включає в себе виділення коштів на медичну допомогу, освіту та інші види підтримки.

Інфраструктурні проєкти: інфраструктурні проєкти можуть стати катализатором економічного відновлення. Інвестиції у відновлення та розширення транспортної, енергетичної та комунікаційної інфраструктури можуть покращити конкурентоспроможність України.

Стійкість фінансових ресурсів є першочерговою задачею для України в післявоєнний період. Для цього важливо:

Залучення зовнішніх фінансових джерел: Україна повинна активно співпрацювати з міжнародними фінансовими організаціями та донорами для отримання фінансової підтримки та інвестицій. Міжнародні кредити, гранти та програми розвитку можуть надати значний ресурс для відновлення.

Реструктуризація боргу: Україна повинна оцінити можливості реструктуризації свого боргу з метою зменшення фінансового тиску та покращення фінансової стійкості.

Розвиток внутрішнього ринку: залучення інвесторів та підтримка вітчизняного бізнесу можуть стати важливими джерелами фінансування. Прозорість, реформи в бізнес-середовищі та заохочення інвестицій сприятимуть розвитку внутрішнього ринку.

Після закінчення конфлікту, важливо забезпечити соціальний захист та підтримку для тих, хто постраждав. Це включає в себе:

- Медичну допомогу: розробка та впровадження програми медичної допомоги для поранених та ветеранів війни. Покращення інфраструктури в медичних закладах для надання якісної медичної допомоги.
- Освіту: забезпечення доступу до якісної освіти для дітей та молоді у зоні конфлікту. програми підтримки для військових та їхніх сімей у доступі до освіти.
- Підтримка ветеранів та постраждалих: створення програм психологічної та соціальної підтримки для ветеранів та постраждалих від конфлікту.
- Інфраструктурні проекти можуть відігравати ключову роль у стимулюванні економічного відновлення та підвищенні конкурентоспроможності України. Для цього важливо:

- Інвестиції у транспортну інфраструктуру: розширення та покращення дорожньої, залізничної та воднотранспортної мережі для полегшення руху товарів та послуг.
- Енергетичні проекти: розвиток відновлювальних джерел енергії та підвищення енергоефективності для забезпечення сталого та доступного енергозабезпечення.
- Комунікаційна інфраструктура: розвиток швидкісних інтернет-з'єднань та мобільного зв'язку для підтримки інновацій та цифрової трансформації.

Фіскальна політика після російсько-української війни має бути спрямована на забезпечення стійкого економічного відновлення та соціального захисту населення. Це можливо завдяки стабільним фінансовим ресурсам, підтримці для постраждалих та реалізації інфраструктурних проектів. Важливо враховувати досвід інших країн у вирішенні цих завдань і сприяти сталому економічному розвитку України.

Німеччина після Другої світової війни: Німеччина зазнала руйнувань після війни, але завдяки Маршалловому плану та ефективному використанню ресурсів вдалося швидко відновити економіку. Україна також може розглядати можливість залучення зовнішньої допомоги та ефективного використання цих ресурсів.

Японія після Другої світової війни: Японія зосередилася на розвитку інфраструктури та високих технологій, що сприяло її швидкому відновленню. Україна може використовувати цей досвід для розвитку своєї економіки.

Руанда після геноциду: Руанда успішно впоралася з наслідками геноциду завдяки інвестиціям у освіту, сільське господарство та місцеву інфраструктуру. Україна може брати приклад у відновленні соціальної та економічної стабільності.

Досвід інших країн, які успішно відновлювалися після війни та конфліктів, може стати важливим джерелом навчання для України і надихнути на вдосконалення її фіскальної політики та стратегії відновлення:

Німеччина після Другої світової війни знаходилася в руїнах після її завершення [61]. Однак завдяки плану Маршала, який передбачав фінансову допомогу від Сполучених Штатів Америки, та ефективному використанню цих ресурсів, Німеччина здійснила швидке економічне відновлення. Україна також може розглядати можливість залучення зовнішньої допомоги та ретельного планування використання цих ресурсів для відновлення своєї економіки.

Японія після Другої світової війни, подібно до України, стикалася з руйнуваннями. Проте вони зосередили свої зусилля на розвитку інфраструктури та високих технологій, що сприяло швидкому відновленню економіки та зміцненню своєї конкурентоспроможності. Україна може використовувати цей досвід для просування вперед у сферах інфраструктури та інновацій [61].

Руанда після геноциду завдяки інвестиціям у освіту, сільське господарство та місцеву інфраструктуру вдалося досягти значного прогресу у відновленні соціальної та економічної стабільності. Україна може взяти приклад із Руанди та активно розвивати програми соціального захисту, освіти та розвитку інфраструктури для покращення якості життя свого населення [62].

Загальна важливість цього досвіду полягає в тому, що успішні історії відновлення після конфліктів показують, що навіть у найскладніших ситуаціях ефективна фіскальна політика та вміння використовувати ресурси можуть призвести до стабільності та розвитку. Україна має намір брати найкращий досвід із цих інших країн, щоб забезпечити успішне відновлення та розвиток своєї держави після важких випробувань.

На основі аналізу вищезазначених аспектів та досвіду інших країн, Україні можна рекомендувати наступні кроки:

Мультисекторний підхід: розробка комплексного плану відновлення, який охоплює фінансовий, соціальний та інфраструктурний аспекти.

Залучення зовнішньої допомоги: використання міжнародної допомоги для забезпечення стійкості фінансування.

Підтримка освіти та науки: інвестування в освіту та науковий розвиток для створення кваліфікованої робочої сили та інновацій.

Розвиток ефективної інфраструктури: інвестування у транспорт, енергетику та іншу критичну інфраструктуру.

Соціальний захист населення: розробка програм соціального захисту та підтримки для постраждалих.

Такі аспекти, можуть служити основою для реалізації успішного відновлення та розвитку країни після конфлікту. Нижче подано більш докладні розширення цих рекомендацій:

Мультисекторний підхід: Україні рекомендується розробити і впровадити комплексний план відновлення, який охоплює всі сфери життя суспільства. Цей план повинен бути взаємодіючим із зусиллями уряду, громадянського суспільства та бізнесу, спрямованими на створення узгоджених та синергетичних результатів. Такий підхід дозволить уникнути роздробленості та сприяти впевненому відновленню.

Залучення зовнішньої допомоги: досвід інших країн підтверджує, що зовнішня допомога може стати важливим ресурсом для відновлення. Україні варто активно співпрацювати з міжнародними фінансовими організаціями, донорами та іншими країнами для забезпечення стійкості фінансування відновлювальних проєктів. Важливо забезпечити ефективне використання цих ресурсів та розробити системи моніторингу та звітності.

Підтримка освіти та науки: інвестиції в освіту та науковий розвиток є важливою складовою успішного відновлення. Україна повинна сприяти розвитку якісної освіти, включаючи доступ до загальної, вищої та професійної освіти. Залучення молоді до науки та інновацій допоможе створити конкурентоспроможну робочу силу, необхідну для економічного зростання.

Розвиток ефективної інфраструктури: інвестиції в транспортну, енергетичну та іншу критичну інфраструктуру сприятимуть покращенню якості життя громадян та залученню інвесторів. Україні важливо розробити стратегію розвитку інфраструктури, спрямовану на підвищення ефективності, стійкості та доступності послуг.

Соціальний захист населення: розвиток програм соціального захисту та підтримки для постраждалих від конфлікту є необхідним елементом відновлення. Україна повинна розробити системи, які забезпечують доступ до медичної допомоги, освіти та соціальних послуг для всіх громадян, особливо для тих, хто постраждав від конфлікту.

Загальна ідея полягає в тому, що комплексний підхід, який охоплює фінансовий, соціальний та інфраструктурний розвиток, спільно зі залученням зовнішньої допомоги та інвестицій у людський потенціал, може допомогти Україні впоратися з наслідками конфлікту та досягти стійкого відновлення та процвітання.

Фіскальна політика України після російсько-української війни має бути урізноманітненою та гнучкою, враховуючи основні аспекти відновлення. Важливим є також аналіз досвіду інших країн, які вдалося швидко відновити свою економіку після конфлікту. Залучення зовнішньої допомоги, розвиток інфраструктури та підтримка соціального захисту населення стануть основними компонентами успішного відновлення України після війни.

Висновки до розділу 3

У третьому розділі кваліфікаційної роботи, ми дійшли до наступних висновків.

Фіскальна політика, крім своєї основної мети – забезпечення фінансової стійкості – також має важливий обов'язок адаптуватися до різних змінних умов. Зокрема, негативні явища, такі як природні катастрофи або конфлікти, можуть стати серйозним викликом для стабільності економіки. Щоб забезпечити ефективну реакцію в подібних ситуаціях, необхідно впроваджувати механізми адаптації та гнучкості в фіскальній політиці.

Збереження фінансової стійкості вимагає не лише реакції на негативні події, а й попереднього стратегічного планування. Одним з важливих аспектів є ретельне планування бюджетних витрат. Ефективне використання фінансових ресурсів, зокрема інвестицій у розвиток економіки, може допомогти зміцнити фінансову базу країни і зробити її менш вразливою до зовнішніх негативних впливів.

Прийняття стратегічних фіскальних рішень також є ключовим чинником для досягнення фінансової стійкості і розвитку. Це вимагає виваженого розгляду різних варіантів і врахування можливих наслідків перед введенням в дію фіскальних положень. Гнучкість і стратегічний підхід дозволяють уникнути проблем, пов'язаних з несвоєчасними або неефективними рішеннями та сприяють підтримці економічної стабільності навіть у найскладніших умовах.

ВИСНОВКИ

Дослідивши тему: «Роль фіскальної політики у забезпеченні післявоєнного відновлення» ми дійшли до таких висновків:

Фіскальна політика, яка в звичайних обставинах визначає рух грошових потоків у економіці, стає ще більш важливою в умовах воєнного конфлікту. Війна, як найскладніший виклик для країни, не лише перевертає звичайні економічні умови, але й ставить перед державою надзвичайні завдання щодо фінансової стійкості та управління ресурсами.

У воєнний період фіскальна політика стає необхідним інструментом для мобілізації ресурсів та забезпечення фінансової стабільності. Підвищення податків або реорганізація бюджету стають невід'ємною частиною стратегії для забезпечення фінансових ресурсів на проведення військових операцій та відновлення після війни.

Проте, важливо зазначити, що фіскальна політика в умовах воєнного конфлікту повинна бути ретельно збалансованою. Забезпечення військових потреб не повинно призводити до повного відсутності інвестицій у соціальні та економічні сфери. Такий баланс може бути досягнутий шляхом ретельного аналізу і розподілу фінансових ресурсів, а також виваженим врахуванням можливих соціальних наслідків.

Важливість фіскальної політики в умовах війни виявляється і в необхідності мобілізації господарства. Зокрема, військова промисловість може вимагати значних інвестицій та регулятивного впливу для забезпечення виробництва необхідних ресурсів та техніки для військових операцій.

При веденні війни, фіскальна політика також має великий вплив на економічне відновлення після закінчення конфлікту. Справно налаштована стратегія може сприяти ефективному відновленню економіки та реінтеграції суспільства після важких часів військових подій.

Отже, враховуючи воєнні умови, фіскальна політика не тільки стає інструментом економічного управління, але і стратегічним засобом для

забезпечення фінансової стійкості, мобілізації ресурсів і сприяння відновленню після війни.

Фіскальна політика може мати величезний вплив на соціальний розвиток нації. Наприклад, зниження податків на малозабезпечені групи населення або збільшення інвестицій в освіту і охорону здоров'я може покращити добробут населення та зменшити соціальні нерівності.

У сучасному світі економіка та соціальні виклики стають більш складними і непередбачуваними. Тому важливо проводити дослідження та аналіз фіскальної політики, щоб зрозуміти її вплив і ефективність в умовах сучасних післявоєнних ситуацій. Це дозволяє розробити більш ефективні стратегії та інструменти управління.

Фіскальна політика повинна бути сталою та узгодженою з іншими галузями економічної і соціальної політики. Наприклад, податкова політика повинна бути сумісною зі стратегіями промислового розвитку або забезпеченням освіти та охорони здоров'я. Координація фіскальної політики дозволяє досягти більш збалансованих і сталих результатів.

Одним із головних завдань фіскальної політики є збереження фінансової стійкості навіть у змінних і несподіваних умовах, таких як природні катастрофи або війни. Важливо мати механізми адаптації та фінансової реакції на такі виклики, щоб не порушити економічну стабільність.

Для досягнення успішної фінансової стійкості та розвитку потрібно ретельно планувати бюджетні витрати, ефективно використовувати ресурси та приймати стратегічні рішення. Це включає в себе розгляд різних варіантів і врахування можливих наслідків перед прийняттям фіскальних рішень.

Отже, нами було доведено важливість фіскальної політики в контексті післявоєнного відновлення та підкреслено необхідність відповідності фіскальної стратегії конкретним викликам та умовам сучасності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Мельничук О.С. Словник іншомовних слів. К.: 1985. 966 с.
2. Білоцерковець В.В. Фіскальна політика: погляд холіста. Дніпро: Січ, 1998. 280 с.
3. Радіонова І.Ф. Загальна економіка: Підручник. Київ: А.П.Н., 2000. 392 с.
4. Будаговська С. Мікроекономіка і макроекономіка: Підручник у двох частинах для студентів економічних спеціальностей. К.: Основи, 1998. – 518 с.
5. Чухно А.А. Основи економічної теорії: Підручник. К.: Вища шк., 2001. 606 с.
6. Самуельсон А., Нордгауз П., Вільям Д. Макроекономіка. Пер. з англ. К.: «Основи», 1995. 544 с.
7. Сміт А. Дослідження про природу і причини багатства народів. К.: Наш Формат. 2023. 722 с.
8. Економічний словник. URL : http://mirslovarei.com/content_eco/fiskalnaja-politika-38113.html.
9. Вахович І.М. Фінансова політика сталого розвитку регіону: методологія формування та механізми реалізації. Луцьк: Надстир'я, 2007. 496 с.
10. Артус М., Хижа, Н. Бюджетна система України: Навч. посіб. К.: Вид-во Європ. ун-ту, 2005. 220 с.
11. Юрій, С.І., Бескид, Й.М. Бюджетна система України: Навч. посіб. К.: НІОС, 2000. 396 с.
12. Огонь Ц. Г. Доходи бюджету України: теорія і практика. М.: Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2003. 580 с.
13. Бюджетний менеджмент: Підручник. К.: КНЕУ, 2004. 864 с.

14. Пасічник Ю.В. Бюджетна система України та зарубіжних країн: Навч. Посібник. К.: Знання-Прес, 2002. 495 с.
15. Місцеві фінанси України: Навч. Посібник. К.: Знання, 1999. 487 с.
16. Теорія фінансів: Підручник / За ред. проф. В.М. Федосова, С.І. Юрія. К.: Центр навчальної літератури, 2010. 576 с.
17. Дем'янишин В.Г. Теоретична концептуалізація і практична реалізація бюджетної доктрини України: Монографія. Тернопіль: ТНЕУ, 2008. 496 с.
18. Соломенко С.М. Бюджет повної зайнятості та фіскальна політика. Фінанси України. 2008. № 4. С. 3-12.
19. Bradford D.F. Towards a Predictive Theory of Intergovernmental Grants. D.F. Bradford, W.E. Oates. The American Economic Review. 1971. Vol. 61. No. 2. P. 440-448.
20. Василик О. Д., Павлюк К.В. Бюджетна система України: Підручник. О.Д. Василик, К.: Центр навчальної літератури, 2004. 544 с.
21. Бюджетний кодекс України від 08.07.2010 р. № 2456-VI Офіційний сайт Верхової ради України. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2456-17>
22. Обґрунтування пріоритетності досягнення цілей сталого розвитку у здійсненні фіскальної політики. Світ фінансів. 2021. Вип. 1(66). С. 89-101. URL : <http://dspace.wunu.edu.ua/handle/316497/42441>.
23. Маршалок Т. Аналіз фіскальної політики та макроекономічної ситуації в Україні в умовах коронакризи. Світ фінансів. 2021. Вип. 1(66). С. 102-111. URL : <http://dspace.wunu.edu.ua/handle/316497/42442>.
24. Василевська Г., Новосад І. Особливості взаємовпливу складових фіскального простору України. Світ фінансів. 2021. Вип. 1(66). С. 112-123. URL: <http://dspace.wunu.edu.ua/handle/316497/42443>.

25. Дмитрів В. Економічна сутність і роль майнових податків в Україні. *Світ фінансів*. 2021. Вип. 1(66). С. 201-209. URL: <http://dspace.wunu.edu.ua/handle/316497/42496>.

26. Ткачик Ф., Остапчук В. Європейські пріоритети оподаткування доходів фізичних осіб. *Світ фінансів*. 2020. Вип. 2. С. 77-87. URL : <http://dspace.wunu.edu.ua/bitstream/316497/40878/1/%d0%a2%d0%9a%d0%90%d0%a7%d0%98%d0%9a.pdf>.

27. Кобеля М. Я. Теоретичні положення та суть фінансової політики держави / Економіка та держава. 2020. № 3. С. 160-164.

28. Пацурківський П., Рарицька В. Фіскально-правова природа Української держави *Право України*. 2019. № 9. С. 154-168.

29. Соф'їн М. До питання принципів фіскальної політики в Україні в умовах євроінтеграції *Підприємництво, господарство і право*. 2019. № 6. С. 240-244.

30. Кудряшов В. Інституційне забезпечення імплементації фіскальних правил. *Фінанси України*. 2020. № 3. С. 43-64.

31. Мартиненко В. Оптимізація видатків місцевих бюджетів як інструмент фіскальної політики *Інвестиції : практика та досвід*. 2019. № 18. С. 22-26.

32. Закон України «Про Державний бюджет України на 2015 рік». Верховна Рада України. 2015. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2621-19/print> (дата звернення: 10.11.2021).

33. Закон України «Про Державний бюджет України на 2016 рік». Верховна Рада України. 2016. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2622-19/print> (дата звернення: 10.11.2021).

34. Закон України «Про Державний бюджет України на 2017 рік». Верховна Рада України. 2017. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2623-19/print> (дата звернення: 10.11.2021).

35. Закон України «Про Державний бюджет України на 2018 рік». Верховна Рада України. 2018. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2624-19/print> (дата звернення: 10.11.2021).
36. Закон України «Про Державний бюджет України на 2019 рік». Верховна Рада України. 2019. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2625-19/print> (дата звернення: 10.11.2021).
37. Закон України «Про Державний бюджет України на 2020 рік». Верховна Рада України. 2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2623-19/print> (дата звернення: 10.11.2021).
38. Закон України «Про Державний бюджет України на 2021 рік». Верховна Рада України. 2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2623-19/print> (дата звернення: 10.11.2021).
39. Проект Закону України «Про Державний бюджет України на 2022 рік». Верховна Рада України. 2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2623-19/print> (дата звернення: 10.11.2021).
40. Кудряшов В. Застосування фіскальних правил на основі структурного балансу. *Фінанси України*. 2019. № 8. С. 7-25.
41. Москаленко О. Економія та демократія у фіскальній політиці. *Економічна теорія*. 2018. № 4. С. 57-79.
42. Кудряшов В. П. Фіскальні правила та корегування бюджетної політики. *Економіка України*. 2018. № 11-12. С. 47-59.
43. Штань М. Мікрофінансова політика в умовах глобальних дисбалансів. *Банківська справа*. 2018. № 3-4. С. 69-76.
44. Маршалок Т. Аналіз фіскальної політики України в умовах економічних циклів: позитивні та негативні аспекти. *Формування ринкових відносин в Україні*. 2018. № 9. С. 22-36.
45. Гасанов С. Фіскальні правила і фіскальна відповідальність: контекст економічної безпеки. *Фінанси України*. 2018. № 3. С. 7-23

46. Доходи бюджету. Openbudget. URL :
<https://openbudget.gov.ua/national-budget/incomes>
47. Видатки бюджету. Openbudget. URL :
<https://openbudget.gov.ua/national-budget/expenses?class=program>
48. Фінансування бюджету. Openbudget. URL :
<https://openbudget.gov.ua/national-budget/finance?class=debts>
49. Судачек Д. Післявоєнна відбудова ФРН. URL :
<https://dc.org.ua/news/reconstruction-germany>
50. Мінекономіки попередньо оцінює падіння ВВП в 2022 році на рівні 30,4%. Міністерство економіки України. URL :
<https://www.me.gov.ua/News/Detail?lang=uk-UA&id=4470bafb-5243-4cb2-a573-5ba15d9c8107&title=MinekonomikiPoperedno>
51. Валовий внутрішній продукт за 2014 рік. Державна служба статистики України. URL :
https://ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2014/vvp/vvp_kv/vvp_kv_u/vvppr_kv2014_u_n.htm
52. Угода з кредиторами: 4 млрд списали, 4 роки відстрочки отримали. BBC NEWS Україна. URL :
https://www.bbc.com/ukrainian/business/2015/08/150827_ukraine_debt_restructuring_az
53. Стратегія та програма управління державним боргом. Міністерство фінансів України. URL : <https://mof.gov.ua/uk/osnovna-informacija>
54. Component: GOVERNMENT OF UKRAINE. MarketVector. URL :
<https://marketvector.com/component/government-of-ukraine,30200>
55. Пояснювальна записка до проекту Закону України «Про Державний бюджет України на 2023 рік». URL :
<https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/pubFile/1527959>
56. Бюджетний кодекс України. Верховна рада України. URL :
<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2456-17/ed20150920#Text>

57. Україна отримала від Світового банку додаткове фінансування як гарантію від Великобританії на 500 млн дол. США. Міністерство фінансів України. URL :

https://mof.gov.ua/uk/news/ukraina_otrimala_vid_svitovogo_banku_dodatkove_finansuvannia_iak_garantiuu_vid_velikobritanii_na_500_mln_dol_ssha-3683

58. Україна підписала Меморандум про взаєморозуміння щодо призупинення виплат за офіційним боргом з міжнародними партнерами у G7 та Паризькому клубі. Міністерство фінансів України. URL :

https://www.mof.gov.ua/uk/news/ukraine_signs_memorandum_of_understanding_on_official_debt_payments_suspension_with_international_partners_in_the_g7_and_paris_club-3604

59. Боргові платежі та прогнози. Міністерство фінансів України. URL : <https://mof.gov.ua/uk/borgovi-platezhi-ta-prognozi>

60. Держбюджет-2022: до загального фонду надійшло 1,491 трлн гривень. Міністерство фінансів України. URL : https://mof.gov.ua/uk/news/derzhbiudzhjet-2022_do_zagalnogo_fondu_nadiishlo_1491_trln_griven-3790?fbclid=IwAR13JaRLke4hF3Ji8eOgZMUZXkVgLYqzoGyd7PgxrrohGMjbfMfxfe4W1pnA

61. Підгорськ К. Післявоєнна відбудова Японії та передумови для «економічного дива». URL : <https://dc.org.ua/news/reconstruction-japan>

62. Яковина І. Від геноциду до процвітання. Як Руанда стала Сінгапуром в Африці. URL : <https://nv.ua/ukr/publications/vid-genotsidu-do-protsvitannja-jak-ruanda-stala-singapurom-v-afritsi-143315.html>